
ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ ПӘНДІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ

ЭОЖ 82.0:37.016; 82:37.016; МҒТАР 17.01.45

<https://doi.org/10.47526/2022-2/2664-0686.08>**П.М. АДиеВА***филология ғылымдарының кандидаты,**Қожса Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің доценті**(Қазақстан, Түркістан қ.), e-mail: pakizat.adiyeva@ayu.edu.kz**<https://orcid.org/0000-0002-8871-1143>***РАХЫМЖАН ОТАРБАЕВ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫН ОРТА МЕКТЕПТЕ ОҚЫТУ**

Аңдатпа. Әрбір сөздің тірі жаны, өзіндік психологиясы бар. Сөз – құдірет. Сондықтан оны орнымен қолдану, орнымен жұмсай білу дегеніңіздің өзі екінің бірінің басына қонбайтын ұлы ақсүйек өнер. Сөз ұстасы болу, әлемді билегеннен де әлдеқайда қиын мәселе. Жазушы Рахымжан Отарбаев шығармалары қысқа, түйінді, айтарын жинақы ғана бейнелейтін тілмен беріледі. Көпіріп өтірік сөз бен жылтырақ бояу қоспайды. Шынайы өмірде қалай болса, соны айнытпай қағаз бетіне түсіріп оқырманға ұсынады. Мына қоғамның қазір ұзын сонарлы, өтірік мақтау мен даттауға толы, жылтырақ бояуы мен көбігі бетін жапқан шығармаларды оқып отыруға шыдамы да, жүйкесі де жетпейді. Рахымжан Отарбаев шығармаларының әлемдік аренадан да оқырмандар сұранысына ие болуы автордың қысқа-нұсқа, өткір де тұжырымды тілдік қолданысынан болса керек.

Балаға, немесе өскелең ұрпаққа тәрбие бірінші өзінің ата-анасынан, отбасынан болса, екінші тәрбие мектеп құшағынан, ұстаздар ұлағатынан болады. Ал, одан кейінгі үшінші тәрбие өзіміз жасап жатқан қоғамдық өмірден болмақ. Осы стереотипті сақтай отырып, Рахымжан Отарбаев әңгімелерін мектеп бағдарламаларына ендірудегі оңтайлы көзқарастарды айту, дәлелді пікірлерді зерттеу арқылы жеткізу мақаланың негізгі өзегі болып табылады.

Кілт сөздер: Рахымжан Отарбаев әңгімелері, қазақ әдебиетін оқыту, әдістеме, көркем шығарма, мектеп оқулықтары, жаңа концепция.

P.M. Adiyeva*Candidate of Philological Sciences,**Associate Professor of Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University**(Kazakhstan, Turkistan), e-mail: pakizat.adiyeva@ayu.edu.kz***Teaching of Rakhimzhan Otarbayev's Creativity in Secondary School**

Abstract. Every word has a living soul, its own psychology. The word is power. Therefore, to be able to use it correctly is a great noble art that not everyone can possess. Being a speaker is much

***Бізге дұрыс сілтеме жасаңыз:**

Адиева П.М. Рахымжан Отарбаев шығармашылығын орта мектепте оқыту // *Ясауи университетінің хабаршысы.* – 2022. – №2 (124). – Б. 91–104. <https://doi.org/10.47526/2022-2/2664-0686.08>

***Cite us correctly:**

Adiyeva P.M. Rakhymzhan Otarbaev shygarmashylygyn orta mektepte oqytu [Teaching of Rakhimzhan Otarbayev's Creativity in Secondary School] // *Iasauı universitetinın habarshysy.* – 2022. – №2 (124). – B. 91–104. <https://doi.org/10.47526/2022-2/2664-0686.08>

more difficult than ruling the world. The writer Rakhimzhan Otarbayev's works are presented in a short and concise language. He never uses false words in his works. He portrays the reality on a piece of paper to the reader without distorting it as it is in real life. This society does not have the patience and nerves to read long, sonaric works full of false praises and complaints, glossy paint and foam. The popularity of Rakhimzhan Otarbayev's works on the world stage is probably due to the author's short, sharp and concise language.

The upbringing of a child or the younger generation comes first from his parents and family, and the second from his school and teachers. And the third it is provided by the social life we create. Based on this stereotype, the main problem under consideration in the work is the presentation of optimal approaches to the introduction of Rakhimzhan Otarbayev's stories into the school curriculum, as well as the study of reasoned opinions on this matter.

Keywords: Rakhimzhan Otarbayev's stories, teaching Kazakh literature, methodology, fiction, school textbooks, new concepts.

П.М. Адиева

кандидат филологических наук,

*доцент Международного казахско-турецкого университета имени Ходжи Ахмеда Ясави
(Казахстан, г. Туркестан), e-mail: pakizat.adiyeva@ayu.edu.kz*

Преподавание творчества Рахимжана Отарбаева в средней школе

Аннотация. Каждое слово имеет живую душу, свою особую психологию. Слово само по себе имеет силу и могущество. Поэтому уместное и своевременное использование слова является великим даром, искусством, талантом, который дается не каждому человеку. Быть мастером слова сложнее, чем править всем миром. Произведения писателя Рахимжана Отарбаева небольшие по объему, лаконичные, представлены образным компактным языком. В его речи нет ни единого лишнего лестного слова. Как в реальной жизни происходят события, так и на бумаге они достоверно передаются им. У современного общества сейчас не хватает терпения, чтобы читать наполненные долгими, пустыми, покрытыми блестящей краской и пеной ложными словами произведения. Популярность произведений Рахимжана Отарбаева, их востребованность у читателей на мировой арене заключается именно в лаконичном, точном, остром языке его произведений.

Воспитание подрастающего поколения зависит, во-первых, от семьи и родителей, во-вторых, от школы, образования, учителей, и, наконец, в-третьих, зависит от уровня общественной жизни, которую мы сами и создаем. Исходя из данного стереотипа, главной рассматриваемой проблемой в работе является изложение оптимальных подходов к внедрению рассказов Рахимжана Отарбаева в школьную программу, а также изучение аргументированных мнений по этому поводу.

Ключевые слова: рассказы Рахимжана Отарбаева, изучение казахской литературы, методика, художественное произведение, школьные учебники, новая концепция.

Кіріспе

Әдебиет – сөз өнері. Ол – өнердің бір саласы. Әдебиет пәні де өнер пәні. Әдебиетті ұлағатты адамдар «адамтану құралы» десе, әдебиет пәнін «адам тәрбиелеу құралы» дер едік. Ол жасөспірімдерге әдебиеттанудан, сөз маржандарының қыр-сырын игеруден жай білім ғана беріп қоймайды, ең бастысы, өмірдің ең қымбаттысы, ең асылы – жақсылық пен ізгіліктің ұрығын себеді. Әдебиет пәнінің әр сабағын адам бойындағы асқар арман, әдемі сенім, әсемдік пен сұлулаққа құштарлық тәрізді ең мөлдір сезімдер мен кісілік қасиеттер туралы сырласу сабағы десек те болады. Әдебиет пәні арқылы оқушылардың рухани дүниесі

байиды, туған тілін сүюден, елін, адамзатты құрметтеуге дейінгі сезімдері тәрбиеленеді. Әдебиет арқылы жасөспірімдер алдында еліміздің тарихы, оның ғасырлар қойнауында қалған сөз сандығы ашылады, солар арқылы халық арманы, қиялы, болашақтан күтер үміті, ақ сенімі көрінеді,» - деп бастапты ғалым Қанипа Бітібаева «Әдебиетті оқыту әдістемесі» атты еңбегінің «Мектептегі әдебиет пәні, оның маңызы мен негізгі міндеттері» атты тарауын. [1, 9-б.]. Айтса айтқандай-ақ біздегі қазіргі ұлт мәселесі мен оның ішіндегі тіл мәселесі, нақтырақ айтсақ, ана тілі мәселесі кім-кімді де қынжылтпай қоймайды. Тілі, жазуы жоғалған халықтың өз тағдыры да алысқа бармайтынын біз көріп те, біліп те жүрміз. Ал осы мәселелердің алдын алар бірден-бір таптырмас құрал ол – әдебиет. Ендеше әдебиет қайдан бастау алуы тиіс? Ана тіліміз бен әдебиетіміздің бастау қайнар көзі қайда? Ол, әрине, біздің ұрпақтарымыздың болашағында, келешек перзенттеріміздің мойнында, бүгінгі мына біздің мойнымызда. Бүгінгі дамуы мен алға ілгерілеуі көз ілестірмес мына қоғамға жарамды ұрпақ тәрбиелеп шығарудың өзі бір қиын асу болып барады. Баланы отан сүйгіштікке, ұлтшылдыққа, руханиятқа, ана тілін құрметтеу позициясына, елін, жерін қорғау сияқты борыштардың бәріне бірдей көзқараспен қарайтын етіп бала тәрбиелеу қазір қиынның қиыны. Өйткені қазіргі мына зырлаған заман ұрпақтардың санасын да, өзін де тез өзіне елтіп, ертіп әкетеді. Енді осы жаңағы айтқан критерийлеріміздегідей ұрпақ тәрбиелеудің бірден-бір жолы мектеп тәрбиесінде қалып отыр. Соның ішіндегі біздің басты тоқталмағымыз әдебиет мәселесі немесе «қазақ тілі мен әдебиеті пәнін қалай оқыту керек?», «қандай толықтырулар, қандай өзгерістер енгізгеніміз дұрыс?» деген секілді мәселелерге өз көзқарасымыз бен ізденісіміздің нәтижесі деп санаған ғылыми тұжырымдамамызды ұсынсақ деп отырмыз.

Зерттеу әдістері

Эмпирикалық зерттеу әдістеріне жататын бақылау, сұхбат, сипаттау, салыстыру әдістері арқылы қазіргі таңда оқушыларға шығармаларды оқытудың таңдау жолдары талқыланса, теориялық зерттеу әдістерінде қолданылатын логикалық әдістер (талдау, синтез, индукция, дедукция) шығарманы дұрыс талдауға септігін тигізеді.

Талдау мен нәтижелер

Әуелі сөз басын тақырыбымыздан бастасақ. «Өлген сөзді тірілтіп, ұмытылған тіркестерге жан бітіріп, ескірген оралымдарды пісірген киіздей қайта жаңғыртып, таптаурын жолды айналып өтіп, өзінше сүрлеу салатын Рахымжан – «Сөз өнері дертпен тең» деген айықпас азапқа басын біржола байлап берген жазушы. Яғни, қазақ қара сөзінің ерікті тұтқыны,» - деп [2, 7-б.] танымал жазушы, драматург Дулат Исабеков баға берген, атын атаса әдеби ортаға бірден таныла кететін жазушы, драматург Рахымжан Отарбаев шығармашылығын біз өз тақырыбымыз етіп таңдаған едік. Рахымжан Отарбаев 1956 жылы 19 қазанда Атырау облысы Құрманғазы ауданының Қошалақ деп аталатын елді-мекенде дүниеге келіп, 2018 жылы 17 ақпанда Атырау қаласында дүниеден озды. 61 жылдық ғұмырында жазушы, драматург Рахымжан Отарбаев артына шағын ғана, құнды да мұғжиза мұра қалдырды. Атаққа да, мәртебеге де қызықпаған жазушы өмірі көбіне өзінің елеусіз шығармашылық зертханасында өтті. Бірақ сол зертханадан болашақ перзенттердің жолына аллюзия, бағыт-бағдар көрсете алатын көркем шығармалар туындады. Біз осы шағын еңбегімізде жазушының осы шығармаларын мектеп қабырғасына, мектеп жасындағы ұрпақ санасына қалай қондырып, қайтып сіңіру мәселелері туралы тереңірек тоқталатын боламыз. Рахымжан Отарбаевтың елуге тарта әңгімесі, онға тарта роман-хикаяттары, жиырма шақты пьесалары бар. Біз мектеп бағдарламасының оқыту әдістемесі бағытынан қарастырып отырғандықтан әуелі үйреншікті әдіс-тәсілмен, нақтырақ айтсақ жеңілінен ауырына қарай деген қарапайым тәсілмен өз жобамызды бастасақ. Онда ең әуелі автордың шағын әңгімелерінен бастау алғанымыз дұрыс секілді.

Рахымжан Отарбаев шығармадағы көп сөзділікке бармаған жазушы. Айтарын қысқа да нұсқа етіп, тиер жеріне ғана дәлдеп, шақтап жазған жазушы. Бұған оның барлық әңгімелерін жалпы беттік дәлел етіп көрсетуге болады. Бұл сөзімізге тағы да: «Ол оқиға іздеп, өтірік пәлсапа соқпайды. Ол оқиғаны өмірден ойып алып, жаныңның тереңдігінде жатқан ойынды оятып жібереді. Әңгімелері тез әрі жеңіл оқылады. Өмір сияқты» деп [3, 304-б.] жазған сыншы Кеңшілік Мырзабекұлының Рахымжан туралы жазған естелік-күнделігін нақты дәлелдердің бірі деп айта аламыз.

Қанипа Бітібаева өзінің «Әдебиетті оқыту әдістемесі» атты кітабында мектепте әдеби білім беру жүйесін, оқыту принциптерін басшылыққа ала отырып, мектепке әдебиет сабағын оқытуды мынадай үш жүйеге бөліпті:

- 1-кезең: 1–4-сыныптар,
- 2-кезең: 4–8-сыныптар,
- 3-кезең: 9–11-сыныптар.

Біз осы жүйеге негізделе отырып және Рахымжан Отарбаев шығармаларының тілдік деңгейі мен көркем шығарма деңгейіне негізделе отырып, Рахымжан шығармаларын осы кезеңдердің екінші, үшінші кезеңдеріне қоюға болатынын немесе сегізінші сыныптан он бірінші сыныпқа дейінгі оқушылардың назарына Рахымжан шығармаларының әсер ете алатынын байқадық. Бұл сөзімізге Қанипа Бітібаеваның сол бөлген жүйелерді түсіндірген кездегі: «Екінші кезеңде көркем сөздің көркем туынды, көркем шығармалардағы рөлін, маңызын танып-білу жұмыстары жүргізіледі. Көркем туындыдағы авторлық көзқарасты танып-білу үйретіледі. Оқушылардың көркем шығарма туралы өз пікірлерін, ойларын айта білуге дағдыландыру, шағын әдеби айтысқа жетелеу, сөйтіп, әдеби талдау дағдыларын қалыптастыру да осы кезеңнің негізгі міндеті болмақ» [1, 8-б.], - деген сөзі айқын факт бола алады.

Олай болса біз автордың нақты бір әңгімесін мектеп оқулығымен салыстырып талдауды бастап, өз ойымызды, пікірімізді айқын дәлелдермен көрсетсек. 2017 жылы Алматыдағы «Атамұра» баспасынан жарық көрген 7-сынып қазақ әдебиеті оқулығының 4-тарауында немесе «Ұрпақ тәрбиесі» атты бөлімінде ақын Мұхтар Шаханов [4, 140-б.], Темірхан Медетбек [4, 151-б.], жазушы Төлен Әбдік [4, 158-б.] пен Александр Пушкиннің [4, 167-б.] шығармалары берілген [4, 174-б.]. Міне, дәл осы араға біз тақырып етіп отырған Рахымжан Отарбаевтың да шығармасын қоюға болады. Нақтырақ айтар болсақ, оқулықтың дәл осы тұсына Рахымжан Отарбаевтың «Алтын балық» атты керемет әңгімесін ұсынуға болады [5, 33-б.]. Автордың бұл әңгімесінің тілі де, сюжеті де өте қарапайым. Көлемі жағынан да бес бетке жетер-жетпес шағын әңгіме. Бірақ оқырманға айтар ойы, ашатын құпия-сыры тым тереңдегі шығарма. Шығармадағы ашылатын ауыл адамдарының немесе ескі қоғамға үйреніп қалған ескілікті адамдарының психологиясы оқырмандарды таңғалдырары сөзсіз. Қ. Мүсіркегеновтың: «Орта мектептің VIII–X кластарында әдеби көркем шығармалар тарихи-әдеби тұрғыдан оқытылады, мұнда көркем шығармалардың көркемдік ерекшеліктерін тереңірек түсіндіру көзделеді. Бұл үшін мұғалім әдеби шығармаларға талдау жасағанда, олардың жанрлық ерекшеліктерін, жазылу әдістерін, көркемдік қуатын, тәрбиелік маңызын оқушыларға жете түсіндіруге тиіс» [6, 38-б.] деген пікіріне сүйене отырып, осы «Алтын балық» әңгімесінің жанрлық, композициялық және көркемдік ерекшеліктерін оқушыларға қалай түсіндіру жағына тоқтала кетсек.

Бұл әңгімені оқушыларға ең әуелі оқытпастан бұрын сабақтан бұрынғы кері байланыс жасап, осы шығарманың тақырып тұрғысынан оқушылардың «Алтын балық» деген шығарманы бұдан бұрын қай кезде, қай жерден оқығандарын сұрау керек. Осы кезде оқушылардың есіне сөзсіз олардың «Алтын балық» ертегісін бастауыш сыныпта оқулықтан оқығандары еске түседі. Әрі сол ертегінің оқиғасы оқушылардың ойына бірден оралады. Бұл кері байланыс сабақ барысындағы шығарманы талдау кезеңінде өз көмегін тигізетін болады. Бұл «Алтын балық» ертегісі орыс халқының қиял-ғажайып ертегісі екенін де балаларға айта

кеткеніміз жөн. Өйткені бастауыш сыныпта мұндай мағлұматтар айтылмауы мүмкін. Сосын ол ертегінің жалпы мазмұнын, оқиғасын қысқаша ғана шолып айтып шыққан абзал. Ертегідегі «Алтын балықта» [7, 63-б.] алтын балық ұстап алған шалы оның тілектеріңді орындаймын деген сөзін кемпірімен ақылдасады. Ал кемпірі болса Алтын балықтан әр жолы әр түрлі сый-сияпат талап етіп аранын айқара ашады. Ең соңында шалды Алтын балыққа теңіз әміршісі болуды сұрауға жібргенде Алтын балық оған ренжіп кері қайтады да, шал үйіне келсе тұрмысы баяғы жұтаң, итарқа күйге түседі. Міне осы шағын ғана экспозицияны, сюжетті оқушылардың есіне салған дұрыс.

«Рахымжан Отарбаев «Алтын балық» әңгімесіндегі автор ізденісі оның форма талдауынан көрінеді. Бұл әңгімесінің тақырыбы ғана емес, сонымен қатар желісі де А.С. Пушкиннің аталмыш ертегісіне ұқсас,» - дейді сыншы, әдебиеттанушы Анар Қабылқак өзінің «Рахымжанның көз жасы» атты зерттеу еңбегінде [8, 67-б.]. Олай болса бұл «Алтын балықтың» да оқиға сюжеті жаңағы ертегідегі «Алтын балықтың» сюжетіне ұқсастау болатынын байқаймыз осы пікірден. Шығарма «Сол күні Жайық өзенінен алтын балық ұстаймын деп ойлап па?...» деп басталады [5, 33-б.]. Бұл әдеби көркем бастау тәсілі оқушыларды бірден өзіне тартары сөзсіз. Шығарма басталысымен-ақ экспозициялы тілде сол қоғамның жағдайы суреттеледі немесе біздің бүгінгі қоғамның гиперреализмы. «Қаладағы ұл мен қыздың оқуының ақшасын төлей алмай міне, міне шығып қалайын деп отыр. Өртенгірдің үйіне қамсау бар ма? Қыстай отынның зарын тарттық. Ала жаздай аққа жарымадық...» [5, 34-б.] деген шығарма жолдарынан цитата келтіріп оқушыларға автор осы тармақтар арқылы қоғам жайын, ел жағдайын оқырманға ұғындырмақшы екенін түсіндірген жөн.

Рахымжан шығармаларының ең бір көрнекті жаны оның – юморлы тілі. Бұл туралы сыншы Аманкелді Кеңшілікұлы: «Ол күлдіріп отырып жылатады. Суреткердің шығармаларында әдебиетіміздегі тек Бейімбет, Дулат, Тынымбай секілді ірі жазушыларымыздың табиғатында ғана кездесетін уытты сарказм бар. Адам өлтіретін юморы сұмдық. Сойқан,» - деп баға берген болатын [3, 304-б.]. Міне, осы юмор біз талдап отырған «Алтын балық» шығармасынан да кездесе кетеді. «...Жаттап алғаны рас екен. Ұйқасы қандай! Балта шапсаң бұзылмас...», - деп бас кейіпкер Боранбектің әйелінің Боранбекке айтқан наразы сөздерін түйреп өтеді [5, 34-б.]. Рахымжан шығармашылығындағы бұндай юморлы тіл барлық шығармаларында кездеседі. Тіпті кейбір шығармаларында шығарманың басынан аяғына дейін абзацтарды осындай юмормен түйіп, юмормен бастап отырады. Сосын, автордың тағы бір айта кетер айрықша ерекшеліктерінің бірі оның – шұрайлы тілі, көнеден қалған мұғжизадай асыл сөздері. Рахымжан шығармаларында әр сөзінің астарына ұлттық атау, ұлттық дәстүр секілді ұлы ұғымдарды жасырып отырады. Бұны ден қоя оқыған оқырман бірден байқары сөзсіз. Алайда мектеп оқушыларының ат үсті оқу барысында осы ерекшелікті көрмей, байқамай өтіп кетпесі үшін шығармадан нақты мысал келтіре кеткен дұрыс. Бас кейіпкер Боранбек өзен жағасына барып: «Су иесі Сүлеймен, сенен балық тілеймін!» - деп торын суға төгеді [5, 34-б.]. Осы жердегі «Су иесі Сүлеймен» ұғымы. «Халық аңызында төрт түлікті көлденең кесірден, ауру-кеселдерден сақтайтын, өсіп-өнуін жебеп-желейтін қамқоршы пірлері бар. Түйенің пірі – Ойсылқара, жылқының пірі – Қамбар ата, сиырдың пірі – Зеңгі баба, Қойдың пірі – Шопан ата, ешкінің пірі – Шекшек ата. Балық пен егін де атасыз емес. Балықтың пірі – Қарабай, егін атасы – Дихан баба» - деген халықтық атау бар [9, 184-б.]. Су иесі Сүлеймен де осы тақылеттес ұғымнан шыққан халықтық атаулардың бірі. Осыны оқушыларға ішкерілей түсіндіріп, нақтылап айта кеткен дұрыс. «Алтын балық» бір жағынан мифтік образға да саяды. Өйткені оның адамның айтқан шарттарын бұлжытпай орындауы, адамға жәрдемдесуі ақылға симайтын дүние. Бұл жағын оқушыларға айтпаса да түсінікті болар. Бірақ осы миф деген көзқарас туралы да неше түрлі пікірлер бар. «Аңыз түбі – ақиқат» деген сөзге сүйеніп, мифті нақты болған оқиғалардың баламасына балайтын ғалымдар да бар. Рахымжан шығармасындағы мифтік тұспал мына

жерден көрінеді: «кенет тордың орта тұсына байланған қалтқының қалшыл қағып қоя бергені. Жай қалшыл емес, су беті қазандай қайнап, бұрқ-сарқ етіп, ала жөнелді... Тор көзіне ілінген сынық сүйем алтын балықты көргенде Боранбек қолынан таяғын түсіріп алды...» деген жердегі метафоралық сөз қолдансытары мифтік оқиғадағы алтын балық көрінісін айқындай түседі. Осы жерде ертегілерде болатын бір мақсат еске түседі, ол - «ертегі халықтың арман-мұратынан туындайды, ертегідегі кейіпкерлер халықтың орындалмас арманын орындау үшін қиялдан жасалған кейіпкерлер...» деген тұрақсыз тұжырымдар. Ал мифологиялық ғылымдарға сүйенсек, бұл болжамды көбінде жан-жаққа тартады. Мысалы: «Миф – нақты бір тарихи уақытта, нақты бір географиялық кеңістікте, нақты бір саяси, әлеуметтік, мәдени, шаруашылық жағдайында тірлік етіп жатқан адамзат қоғамының өзі өмір сүріп отырған орта туралы, ғалам туралы, оның қалай пайда болғандығы, адам туралы, оның қалай пайда болғандығы, адамға ықпал ететін ішкі-сыртқы күштер туралы, өз қоғамының ғаламдағы орны, дәрежесі туралы түсініктерінің жиынтығы, дәлірек айтқанда, «түсіндім» деген стереотипі. Яғни бұл жағдайдағы Миф – ойдан шығарылған өтірік, жасанды дүние емес, нақты халықтық дүние мен өзі туралы шындығы, басқаша айтқанда «шын» деп есептелінген, тарихи, рухани тәжірибесіне сүйенген стереотиптік деңгейдегі ақиқаты. Миф – әрине тарихи айғақ емес, бірақ нақты бір тарихи қоғамның танымы, рухани дамуымен байланысты қалыптасқан, тарихи негізі, қисыны бар, яғни бұл жағынан «ақиқат» деп есептеуге болатын дүние,» - дейді өлкетанушы, географ, публицист, этнограф ғалым Серікбол Қондыбай өз еңбегінде [10, 25-б.]. Осы жерден оқушылардың пікірі мен ой-түсініктері екіге жарылары айқын. Осы ұрымтал тұсты пайдаланып сабақ ортасында немесе сабақ соңындағы сергіту сәтінде балалармен дебат ұйымдастыруға болады. Оның тақырыбын «Аңыз түбі – ақиқат» және «Аңыз – халықтың қиялы ғана» деп қоюға болады. Осылай жасағанда ғана бұл сабақ оқушылардың ойында тереңінен ой қозғап, тіпті өздері осы миф туралы ізденіп, шығармалар оқуына да ықпал етуі мүмкін. Енді шығармаға қайта оралсақ, «– Көтек, мынау әлгі кинодан көріп жүрген Африканың балығы болмасын, - деп Кәмеш жүзін жұмсартты. Сұрашы өзінен. – Африкасы құрсын. Қазақша сөйлеп тұр ғой...» деген диалог бар екі кейіпкер арасында. Осы жерден біз ащы юморды байқай аламыз. Бұл диалог жай ғана алтын балықтың қазақша сөйлегенін ұғындыратыны секілді көрінгенімен, астарына қарасаңыз бұл жерде ұлттың тіл мәселесі жатыр. Осындай астарлы юморлар мен диалогтарды оқушыларға түсіндіріп, құпияларын ашуға бағыт сілтеп отыру керек.

Шығарманы оқушыларға оқыту кезінде оны талдату да маңызды орында тұрады. Талдаудың ең басы шығарманың композициясын білуден басталады. Ол: оқиға басталар алдындағы жағдай, оқиғаның басталуы, оқиғаның дамуы, оқиғаның шарықтау шегі, оқиғаның шешімі деген сияқты құрылымдардан тұрады. Ал, біздің қазір айтпағымыз аталымыш шығарманың шарықтау шегіндегі көркемдік шеберліктері мен озық ойды астарлап беру үлгілері. Алтын балықты үйіне алып келген Боранбек әйелінен алтын балықтан не тілейтінін сұрайды. Сонда әйелі: «1. Университеттегі ұл мен қыздың оқу ақшасын төле. Қараң қалғыр, мұғалімдер аузын ашса ақша дәметіп зығыр кетті. 2. Мені осы ауылға әкім қой. 3. Миллион доллар бер» - деп алтын балыққа шағымын айтады [5, 41-б.]. Бұл оқиға теориялық жақтан шығарманың даму кезеңі болып саналады. Ал, бұл оқиғаның астарына үңілер болсақ: шығарманың ертегіден айырмашылығы да осы жерден көрінеді. Бас кейіпкер Боранбектің әйелінің алтын балықтан талап еткен бұйымтайларының бәрі заттық жақта екенін көріп отырмыз. Демек, бұл Боранбектің әйелінің ғана тілегі емес, сол шығармадағы қоғамның, адамдардың алтын балықтан сұраған тілегі. Автор осы арқылы сол қоғамның немесе қазақ қоғамының жағдайын айтып оқиғаны дамыта түседі. Жеке бастың қамын ғана ойлау, рухани құндылықтан ажырау бүгінгі қазақ қоғамының ауыр дерті екенін Рахымжан дәл осы тұста жеңіл ғана ирониямен түйреп өтеді. Санадағы қараңғылық, көкіректегі соқырлық, қоғамдағы әлсіздік, мемлекеттегі халық жағдайы... Осы сияқты

көптеген әдебиеттегі көтерілуге тиісті проблемаларды Рахымжан Отарбаев әр шығармасына осылай шеберлікпен жасырып отырады. Осы жағын да оқушыларға ескерте кеткен жөн.

Шығарманың шарықтау шегі деп мына тұсты айтуға болады: алтын балыққа армандарын орындатқан Боранбектің әйелі Кәмештің ынсабы мен пиғылы кете бастайды. Ол ауыл әкімінен өсіп аудан әкімі болуды қалап сұрап алады. Осы жерде «Аудан әкімі де жоғары жаққа жаутаңкөз неме екен. Асағалы жатқаныңның жартысын әлдекімнің аузына тоса қоясың. Жеке қожалық иелері бас-басына би болып алған. Қарашыл түйедей қыңырайып, айтқанын жүре тындайды. Бұлтиып бүйірің қайдан шыға қойсын. Десе де жалап-жұқтап жүріп-ақ қойны-қонышына біраз дүниені тыққыштаған...» - деген жолдар бар [5, 43-б.]. Міне, шығарманың осы жері, осы оқиғасы шығарманың да, оқиғаның да шарықтау шегі болып саналады. Бұл жерден біз: ынсапсыздық, жемқорлық, қоғамдағы әділетсіздік, біреудің нанын біреу тартып жеген тойымсыздық сияқты біздің қоғамдағы көптеген келеңсіз жайттардың тілге түйрелгенін байқаймыз. Сыншы Аманкелді Кеңшілікұлының: «Әдебиет өркениеттің мәңгі жасауы үшін қажет. Әдебиет адамдардың қайта тобырға айналып, азғындамауы үшін керек. Өзіміз ойлап тапқан машина бізге қызмет етпей, қайта біз сол машинаның басыбайлы құлына айналып кетпеуіміз үшін әдебиет мәңгі жасауы керек. Әдебиетсіз әлем ұмтылыссыз әлемге, идеалсыз әлемге айналар еді,» - деген пікірін шығарманың дәл осы жеріне келгенде еріксіз ойыңызға аласыз [3, 221-б.]. (Әрине бұрын оқыған болсаңыз) Халық пен билік, жоғары мен төмен, әкім мен бұқара бір-біріне сиыспаған кезде қанша парасатты ел болса да, ол елдің халқы тобырға айналады. Өйткені, ол елді ақша билейді! Рахымжан Отарбаевтың да осы шығарманың шарықтау шегінде айтып отырған ой өзегі осы болса керек. Осы бір тұста хакім Абайдың бұдан бір жарым ғасыр бұрын:

«...Бірінді қазақ бірің дос,

Көрмесең істің бәрі бос...» - деп жырлайтын мұңлы жыры ойға оралады [11, 89-б.]. Сол ғасырдағы қазақ, әлі сол қазақ. Әлі сол бір-бірін түртпесе, шұқымаса отыра алмайтын, бірін-бірі жеп қоймаса, қорлап кетпесе тыныш тапшайтын қазақ, оқу-білім, ғылыммен емес, малмен, ақшамен бәсекелесетін қазақ әлі сол қазақ екенін Рахымжан Отарбаев ұлы хакімнің ізімен прозада да ұлы ойшылдың ойын жаңғыртып тұрған сияқты. Міне, осындай тұстарды оқушылар тұспалдай білуі керек. Хакім Абайдың өлеңін де сабақ барысында мысал ете отырып, әдеби тереңдік пен шеберлікті балаларға ұғындыруға болады.

Оқушыларға тағы бір түсіндіруге тиісті маңызды мәселелердің бірі – шығарманың концепциясы. Концепция – шығарманың айтар ойы, түйер түйіні. Автордың шығарма барысындағы айтылған ойлары мен қорытылған қорытындыларының, шиеленіскен оқиғалардың шешімін табатын соңғы кезеңі. «Алтын балықтың» концепциясында автор шығарманы мынадай қызық оқиғамен түйіндейді: араны арыстандай ашылған Кәмеш алтынбалыққа Жайықтың үстінен коттежд салғызып, Боранбектің алпыс жасын театрда тойлайтын болып, оған Боранбек сахнаға ақбоз тұлпар мініп шығатын болып келіседі. Сол кезде: «Бәрі ойдағыдай еді... Боранбек астына ақ тұлпарды мініп, күміс ердің алтын қасын жарқыратып өмілдірік, құйысқанын төгілдіріп сахнаға шыға келген. Зал толы халық өре түрегеліп дуылдап қол соққан кезде... Үріккен ақ тұлпар азынап аспанға шапсын. Мөңкіп кері секірсін. Алаңсыз отырған бостақым Боранбектің құйрығы ерден көтеріліп-көтеріліп кетіп, өзі әуелеп-әуелеп барып халықтың аяғының астына омақаса құлаған. Қайтып тұрмастай боп! Сол сәтте кәрі Жайық бетіне толқын көтеріп, арыстан жалданып, алыстан айбар шашып, суға емініп тұрған коттеждің іргесін қарш-қарш қаба жөнелген. Ал аквариумдағы алтын балық асыр салып, ұлы өзенге бір-ақ секіріпті деседі» деп аяқталады. «Алтын балық» ертегісінде ертегінің соңы: шал кемпірінің айтақтауымен теңіз билеушісі болсам деген ұсынысына алтын балықтың кері қарай теңізге шоршып кетіп, бүкіл тұрмысы кері кетіп, шалдың тұрмысы баяғы күйіне түсіп аяқтайтынын білеміз. Осы жерде осы екі шығармаға немесе орыстың халық ертегісіндегі алтын балық пен Рахымжан әңгімесіндегі алтын балыққа контраст көзбен қарасақ. Ертегіде шал балықтан теңіз билігін сұраймын деп

бәрінен айырылды. Ондағы айтылған Теңіздің баламасы – Халық екені белгілі. Ал, Рахымжан әңгімесіндегі Боранбек алтын балықтан билікті сұрап алды да, сол билікті халыққа өзін дәлелдеуге, көрсетуге қолдана бастаған кезде халықтың оған деген «дуқошметінен-ақ» омақасып түсті. Екі шығармада да сөз түйіні халық пен билік. Рахымжанның ұтқан жері, әрине, оның риторикалық тілі. Ал, ертегінің ерекшелігі оның қарапайымдылығында. Бірақ, қалай болмасын екеуінің айтар ойы бір. Айтпағы: халық деген – киелі жұрт. Ол – теңіз сияқты терең де тұнық дейді. Ал, оның басына әркім барып ат ойнатып, өз билігін жүргізетін ылаңдарға әрқашан жол жабық дейді. Халықты билеу үшін билеушіге теңізден де тереңдік, теңізден де тұнықтық керек дейді. Әйтпесе, халықтың берекесі шайқалып, тауы құлап, қолдағы алтынынан айырылады дейді. Рахымжан әңгімесіндегі шайқалған береке – халықтың шайқалғанынан үркіп тулаған ақ тұлпар. Құлаған тау – құлаған Жайық жағасындағы үй. Жоғалған алтын – көзінің қарасындай сақтап отырған, бар арманын орындайтын үйіндегі алтын балығы. Ал, ертегідегі шайқалған береке – шайқалған теңіз, халық. Құлаған тау – шалдың теңізден қайтар жолдағы үзілген үміті. Жоғалған алтын – оның барлық басындағы дәулеті. Міне, екі шығарманы салыстыра отырып қарайтын болсақ, осындай концепция шығады. Бұл пікірімізге дәлел ретінде, сыншы Анар Қабылқактың Рахымжан Отарбаев туралы «Алтын балық: өмір мен қиял-ғажайыптың шарпысы» атты мақаласындағы: «Адам санасы өспесе – қоғам санасы да өспейді, білімі кешеуіл, надан елдің ертеңі де бұлыңғыр. Бұл әңгімеден жазушының ел ертеңіне аландаушылығы білінеді» - деген ой-түйінін келтіре аламыз [8, 76-б.]. Шынымен де автор бұл әңгімені баяғы ертегіні көркемдеп халыққа жеткізу үшін жазып отырған жоқ, қайта халқына деген, отанына деген айтар ойы мен жан айқайын осы шығарма арқылы жеткізіп отыр. Оқытушылар шығарманың дәл осы тұсын бетке ұстауы керек. Шығарманың күре тамыры, да қан тамыры да осы өзекті ойда. Осы ойды айтқан, ұғынған оқушы шығарманың мәні мен дәмін де сезе алады. Соңғы бір ескертер жайт, оқушылар бұл әңгімені оқып, талдап, әбден түсінген кезде, көркем шығарманың көркемдігін, айтар ойын түсінген кезде сол шығармаға еліктеп шығарма жазуға ынтасы ашылуы әбден мүмкін, былайша айтсақ оқушының шығармашылық қыры ашылуы мүмкін. Міне, осы себептен оқушыларға үй тапсырмасына өздері өзі еркімен «Алтын балық» ертегісін жазып келуді тапсырмаға беру керек. Жанрына, көлеміне, көркемдігіне ешқандай шарт қоймай оқушылардың өз еркіне беру керек. Әрине, бәрі ойдағыдай етіп жаза алмаса да, ішінде таланты бар балалар көрініп, суырылып шығуы мүмкін. Таланты бар баланың шығармашылық қырын ашып, оған бағыт-бағдыр беріп, алға жетелеу тағы да осы әдебиет пәні мұғалімінің бұлтартпас борышы. «Алтын балық» әңгімесі оқушылардың осындай қырына дейін жан-жақты әсер етуі мүмкін. Сондықтан бұл әңгімені біз сөз етіп отырған жетінші сыныптың оқулығына қоюға әбден ылайықты. Шығарма жанрлық жақтан да, көркемдік жақтан да, көлем жағынан да оқушылардың жас шамасы мен ой-санасы деңгейіне лайықты келеді деп ойлаймыз. Осы шығарманы оқулыққа енгізу арқылы болашақ ұрпаққа беретін тәрбиеден бір қадам алға басып, кешігіңкіреп келе жатқан заман көшіміз бен төл әдебиетімізден бір баспалдақ өрге қарай көтерілер едік... Солай!

«Көркем шығарма – жазушының жан дүниесін жарып шыққан көркемдік шындық. Бұл жөнінде белгілі әдебиет сыншысы С. Әшімбаевтың: «...көркем шығарма – өмір шындығының көбігі алынбаған көшірме көрінісі емес, қайта көркем шындық – өмір шындығының типтендірілген концептуальдық көрінісі». Көркем шығармадағы таныс-бейтаныс характерлер өмірдегі беймәлім жағдайлар мен құбылыстар туралы жазушының жауабы. Көркем туынды жазушының көрген-білгенінің, естіген-жиғанының, оқыған-тоқығанының композициялық жүйеге түскен жиынтығы емес, өмір туралы философиялық ойының концепциясы болуы тиіс» [12, 192-б.]. Бұл – әдебиеттанушы, филология ғылымдарының докторы Гауһар Балтабаеваның көркем проза туралы өз еңбегінде айтқан айшықты пікірі. Айтса айтқандай-ақ, көркем проза ешқашан да біреудің көрген-білгенін жаза беру емес.

Көркем деп аталған атауының өзі оның көркем әлемге бастап апарар жарық әлем екенін көрсетеді. Біз айтып отырған жазушы Рахымжан Отарбаев міне осындай көркем шығармалар арқылы көркем әлем жарата білген тұлғаларымыздың бірі. Рахымжан Отарбаевтың кітаптары отызға жуық шет тілдеріне аударылды. Ол аударылғанда да біреудің ықпалымен, біреудің тартқан диірменімен емес, нақты өкіметтің тапсырысымен, екі елдің келісім-шартымен аударылып, оқырмандарға жол тартты. Жәй ғана жол тартқан жоқ, оқырмандардың зор ілтипатына бөленіп, қазақ деген халықтың да әдебиеті әлемдік әдебиеттегі аренадан бой көрсете алатындығын дәлелдеді. Қазақстан тәуелсіздік алғаннан бері тұңғыш болып қытай тіліне аударылған қазақстандық автор осы Рахымжан Отарбаев. Шығармаларын оқытқанда автордың өмірбаянын да, сол шығарманы қашан жазғанын да, ол кезде еліміз қандай жағдайда өмір сүргендігін де, сол кездегі халық пен тіршілік жағдайын да қатар алып, ашып отырғанымыз жөн. Сол кезде оқушыға шығарманың мәні де, мағынасы да көрнекілене түседі.

Қазақ тілтанушысы, көрнекті ғалым, профессор Мәулен Балақаев: «Қазақ тілінің қоғамдық қызметі арта түсіп отырған қазіргі кезде оның үздіксіз даму процесін терең ұғынып, өмірлік проблемаларын жан-жақты зерттеуге ерекше мән беріліп отыр. Солардың қатарында теориялық, практикалық биік талаптар деңгейінен қарайтын сала – тіл мәдениеті мәселелері болмақ. Бұл – қазақ тіл білімінің енді-енді өзінің даму жолына түскен жас саласы.

Тіл мәдениеті халқымыздың жалпы мәдениетімен астарлас дамуға тиісті болатындықтан, бұл ғылым саласы алдымен тіл мәдениетінің дәрежесін арттыруды, тілдің қатынас құралдық қызметін жетілдіру үшін оның күнделікті өмірлік мәселелерін ғылыми тұрғыдан дұрыс шешіп, жөн сілтеуді көздейді», - дейді «Әдеби тілдің мәдениеті» атты мақаласында [13, 30-б.]. Әдеби тіл дегеніміз – көркем шығарма тілі. Тілдің көркемдігі мен сұлулығы шығарманың құнарын арттырады. Ұзын сонар езде тіл, әлсіз, әлжуаз тіл ешқашан оқырманды өзіне тарта да алмайды, тәрбиелей де алмайды. Біздің біреудің қолына қараған жетпіс жылымыз осы мәселелерді ойлауға мүрсат бермеді. Ұзын жазған автор қаламақыны көп алатын заман болды да, авторларымыз шұбаландық пен нәрсіздікке көп ұрынды. Ол шығармалардың соңы әлі күнге дейін оқырмандарға қайта басылып таратылуы, тіпті, мектеп оқулықтарында да қысқартылмай келе жатыр. Бұл мәселе бүгінгі көреген жас ұрпақтың әдебиетке деген қызығушылығын оятуға кедергі болуы әбден мүмкін. Сол үшін шама келгенінше «Кеңес әдебиеті» шығармаларын оқулықтан қысқартып, орнына жаңа дәуір әдебиетінің ойы озық, тілі шымыр, идеологиясы дұрыс шығармаларын қойсақ деген ұсыныс айтқымыз келеді. Онсыз да ол «кеңес жазушылары» сөзсіз әдебиет хрестомотиясы мен әдебиет тарихында бір шолып, шығармаларымен таныстырылады. Ал, нақты шығарма оқытып, талдауға келгенде, біз барынша, әдебиеттің жаһанданған, әлемдік ой-өремен санасқан жазушылардың шығармаларын алға тартсақ екен. Бұл жағынан Рахымжан Отарбаев шығармалары барлық шарттарға сай келеді деп ойлаймыз. Автор өзінің бір сұқбатында «Мен сөзді өзімнен қызғанатын дәрежеге жеттім...» дейді. Қараңыз, бұл дегеніңіз жаңағы профессор Мәулен Балақаев айтқан тіл мәдениеті деген мәмілеге келіп тіріледі.

Мысалы, «Атамұра» баспасынан 2018 жылы жарық көрген 8-сыныптың «Қазақ әдебиеті» [14, 191-б.] оқулығының «Қиял мен шындық» атты тарауында Тахауи Ахтанов, Жүніс Сахиев, Роза Мұқанова қатарлы авторлардың шығармалары берілген. Дәл осы оқулықтың дәл осы тұсына Рахымжан Отарбаевтың «Біздің ауылдың амазонкалары» атты кітабындағы «Соңғы спектакль» деген әңгімесін қоюға болады [15, 177-б.]. Бұл әңгіме «Қиял мен шындық» деген тараушаның атын жарқырата ашып беретін әңгіме. Жазушының бәрінде қиял бар, бірақ сол қиялды шындыққа жанастырып беру ол жазушының жазушысының ғана қолынан келеді. Аталмыш шығарма осы айтқан тақырыптар мен талаптардың мүддесінен шығатын шығарма. Әңгіменің бас кейіпкері Тасемен – атының мағынасы айтып тұрғандай, осы бүгінгі қоғамның отымен кіріп күлімен шығатын жағымпаз, жылпос кейіпкер. Ал, оның әкесі Дәуіт – «аузына торғай кіріп кетсе де білмес аңқау еді жарықтық...» - деп суреттейді

[15, 177-б.]. Аңқау әкеден арамза ұл тумас болар. Бірақ автордың шығарманы бастар-бастамастан бұлай айтуы әрине бір ойдың ұшығын шығарады. Бүгінгі қоғам жалғыз Тасеменді ғана емес, барлық ұрпақтарды сол арнасын таппаған арнаға жетелеуде. Халықтың жағдайы дұрыс болмаса, мемлекетте рухани құндылық нашарласа, тұрмыстық сана буынды алса, онда сол елдің адамдары сақалын сатқан саудагер болып шыға келері хақ. Міне, автор осы мәселені бірден оқырманға аңғартып отыр. Тасеменді – «Жастайынан облыстық театрда әртіс боп бастап, кейін бірер өнер мекемесін дөңгелетіп әкеткен. Орта бойлы, жалпақ бет, жарғанат құлақ, жайдары немені бұл өңірде танымайтын адам кемде-кем», – деп суреттейді [15, 177-б.] . Кейіпкердің бұндай жазба портретінен-ақ оқырман Тасеменнің түр-тұлғасын, бет пішініне дейін көз алдына елестете алады. Әрине, бұл жаңа айтқанымыздай жалғыз Тасеменнің ғана портреті емес, бүгінгі қоғамның портреті. Ал әкесі Дәуітті – «Аузына торғай кіріп кетсе де білмес аңқау еді жарықтық. Шайтантөбеде суға түсіп жатқан бір топ қызды пері қызы деп ойлап, ат бауырлатып сабап, сотталып кете жаздаған», – деп суреттейді [15, 177-б.]. Екі кейіпкердің суреттелген портреттері де, ішкі психологиялары да бір-біріне қарама-қайшы, парадокс. Шығарманы оқушыларға оқытқанда осы жазу шеберліктерін айтып түсіндіріп отырған жөн. Оқиға оқырманның ойында ұзақ сақталмайды, ұзақ сақталатын нәрсе сол шығарманың берер тәлімі мен көрсеткен өнегесі ғана. Сондықтан көбінесе ұстаздар қауымы оқушыларға шығарманың құр оқиғасын баяндай бермей, қайта шығармаға ішкерлей үңіліп, оқушылардың қызығушылығын оятқандары дұрыс болады. Шығарма басталысымен «Алматы мен Астананың аспанында қаптап кеткен жас жұлдыздар алдарын орап, нәпақаларын қағып әкете берді. Жарнамалары мықты. Ылғи дәу бастықтармен, күшті бизнесмендермен көзқасы бар олар тұрғанда, жұрт бұларды қайтсін?!» - деп Тасеменнің тамадалық «биіктен» қалай құлағанын айта кетеді [15, 177-б.]. Жұлдыздар, иә, жұлдыздыр, қазақ аспанын қазір рухтар емес, жұлдыздар жаулап тұр. Көк аспан, ондағы күн нұрының шүлені мен сұлу айдың әппақ сәулесі де көрінбейді. Күн мен айдың сәулесіне шомылмаған ұрпақ, өтірік, жасанды жұлдыздардың жалған жарнама іспеттес қылығын көріп өскен ұрпақ ертеңгі күні елге қалай сәулесін шашпақ?! Міне, бүгінгі қоғамның дерті де, ауыр хал-жайы да осы болып тұрған жоқ па?! Ғылымға, білімге емес, құр иллюзиялық қиял мен утопиялық көзқарастарға сүйеніп өскен ұрпақ ертең ұлт үшін де, ұлт мүддесі үшін де ештеме істей алмақ емес. Автор шығарманың осы тұсында қоғамның осы дертінің тамырын басып тұр. Осыдан тура бір ғасыр бұрын:

«Ер жігіт өнер табар ерте куса,
Ерініп шаршамастай, белін буса,
Ыртың-жыртың, жоқ-барға көңіл бермей,

Періште боп анадан қайта туса!» - деп жырлаған Мағжан ақынның ақыл-нақылы бір ғасырдан кейінгі ұрпаққа әлі де жетпей жатқан сияқты [16, 18-б.]. Міне, Рахымжан шығармасындағы ой астары да осы Мағжан өлеңімен, қадірлі Алаш идеясымен үндес жатқан жоқ па?!

Нағыз қызық енді басталады. Астанадағы чиновник Айбар Асқаров өзінің әкесінің қайтыс болғанын айтып, Тасеменге сол әкесін ақтық сапарға шығарып салуға көмектесуін сұрайды. «Атам-ау деп жылайтын үйдегі жалғыз жеңгең – қазақшаға шорқақ. Ұл-қызымызды, немерелерімізді түгелдей орысша, ағылшынша ауыздандырып алдық... Осы күні жұрттың көзінен жас шықпайтын боп барады ғой», - дейді [15, 179-б.] Айбар Асқаров Тасеменге. Қараңызшы, төрт-ақ жолмен автор бүгінгі қоғамдағы қазақ тағдырын, ұрпақ тағдырын, қастерлі дәстүрдің тағдырын, адамдардың өлмешілі болып адамдықтан алшақтаған жиіркенішті пиғылын суреттеп береді. Көздерінен жас шықпайтын қатыгез ұрпақ, жүрегі тастан да қатты опасыз перзент ертең үшін емес, бүгін үшін де қорқынышты емес пе? Тіпті, ол қазақ қоғамына ғана емес, бүкіл әлем адамзатының адамдығына жат нәрселер ғой. Міне, оқушыларға осындай қызық тұстан ұстап тұрып, осы мәселелердің астарын аша кету керек. Мына әлемді құтқаратын жалғыз нәрсе болса, оның мейірім,

махаббат екенін оқушыларға айту – олардың жүрегіне ізгілік дәнін сепкенмен бірдей! Өлімді жерде жылайтын ұрпағы болмай, жоқтайтын туыс-туғаны болмай, оған адам жалдап әкеліп жоқтату, өтірік мақтату дегеніміз қандай асқынған ауыр да қасіретті дерт. Өлі әруақ та, тірі пенде де разы болмайтын жат қылық қой... Бұл жерде оқушылар назарында «Айбардың туыстары қайда?» деген сұрақ туындауы мүмкін. Мына әлемде екі түрлі адамдар жалғыз қалады. Бірі – мыңмен жалғыз алысқан ғұлама ғалым, ақын-жазушылар да, екіншісі – ақшаның буына алқымынан асылып, мәртебенің құр мадағына малдасын құрып алғандар. Айбар осының екінші түріне жатады. Билік пен ақшаның түбінен ауылдан, туыстан ажыраған тағдырдың соңы не боларын автор осы жерде ащы шындықпен оқырманға жеткізгісі келеді. Тасемен қасына өзінің үш серігін алады. Біріншісі – орталық мешітте біраз жыл кассир боп істеп, ақша жеп, онысы бойына жұқпай түрмеге екі жыл отырып шыққан Қайсар. Ол «Мен түрмеде де мешіт ұстағам» деген желеумен Тасеменнің қасына молда болып қосылады. Қараңызшы, мешіттен ақша жеу, түрмеден шығып «Аңқау елге арамза молда бола салу», өтірік жаназа шығару, дүмшелері мен өтірік ділмарситын діндарлары көбейген мына қоғамның ашық көрінісі емес пе?!

«Ақылға, жан-жүрекке кісен салды,
Көрмейтін көзді көр ғып артты-алды.
Үйретіп дін деп құлдық, қорқақтықты,
Қандай құл бізге молда бола қалды?!

Ойламай, қорқақ құлдың тіліне еріп,
Жай жатып, тәуекелге тізгін беріп,
Мінеки, айырылдық қой бақтан, тақтан!

Қайтейін, әсіресе, есіл ерік!» - деп шерленеді Мағжан шайыр бір ғасыр бұрын [16, 70-б.]. Ал, бүгін немесе Мағжаннан бір ғасыр кейін: «Орталық мешіттен молда табар-ау, бірақ ол түпкілікті болып жарыта ма? Жұрттың штаттағы молдасын қашаған жылқыдай қашанғы тізгіндеп отырасың? Одан да өзіңнің басыбайлы молдаң болғанға не жетсін?» - деп мысқылдайды Рахымжан Отарбаев. Сәйкестік болғанда да, адамның жүрегін жылататын, ғұлама Абайша айтқанда «баяғы жартас бір жартас» деп аталатын сәйкестік! Тасеменнің қасындағы екінші, үшінші серіктері – «талабы байдан қайтпаған, тақымы асаудың өзіндей Бағыла» мен «Ұзын сирақ, тырна мойын, тандыр бет, тыраштау Айым» еді. Екеуінің сиқын автор айнытпай суреттеген. Екеуі де өлген адамды жоқтаушы болып өтірік еңіреп, жалған жоқтаушы болып Тасеменге ілеседі. Дәстүрдің өлгені бір қасірет болса, оны жалғандықпен боямалап, ойынға, ойыншыққа айналдыру екі қасірет емес пе! Тіпті, оқып отырып ойлау емес, біреу айтса нанбас, ақылға симайтын оқиға. Автордың тілінің өткірлігі, ойының ұшқырлығы, қандауырдай қызыл тілді ештеңеден аямауы қоғамның осындай бассыздыққа ден қойғанын ашып көрсетіп тұр. Шығарманың шындығын ащы бастаған автор енді оқырманды үркітіп, шошытып алмас үшін тілін дереу жеңіл ирония мен мысқылды юморға қарай бұрады. Яғни, бағанадан ашындырып, жылатып отырып жеткізген шындығын, енді күлдіріп, сайқымазақ ете отырып жеткізу түріне көшеді. «Тоқсанбай жарықтық аяқасты алжып, көктемде үй іргесінде тұрған қораға барып, қозы-лақтармен сүзісіп ойнайтынды шығарыпты. Бала-шағасы көзтаса етпей қашанғы бақсын? Бірінде... қозы деп сүзіскені қошқар боп шығып... Тап сол жерде жантәсілім етіпті» деп оқырманды бір күлдіріп алады. Осындай жеңіл де қазақы әзілдерді сығып беріп, оқырманды алға жетелеп отырады да, тағы өзінің шындығын оқырманға өткізе береді. Тасемен бастаған «төрттік топтың» жұмыстары жаман болмайды. Күндіз өлімді жерден босамай, түнде тойлы ауылдың көркін қыздырып, жемсаулары ақшаға толмай, ындындары одан ары ашылып, дүниеге ашкөздене түседі. Бірде Тасемен Қайсар «молданың» айыбын айта отырып былай дейді: «...Кісі өлімді жерде қолын табаққа сыпайы жүгіртіп, шекіп жеп, көбіне уағыз айтып, бұ дүниенің иттігін, жо-жоқ, баянсыздығын байыптап мүлгіп бақпас па? Сен болсаң, басты кеңсірігіне дейін қопарып,

жамбасты жалаңаштап жалаңдайсың да қаласың», - дейді [15, 188-б.]. Тағы да ындын, ындын болғанда бүгінгі қоғамдағы молдалардың ындыны. Алланың ризалығы деп аузы айтқанымен арғы жағы дүние деп айқайлап тұрған бүгінгі дүмше молдалардың жемсауы. «Кісі өлімді жерде қолын табаққа сыпайы жүгіртіп, шекіп жеп...» деген жерінде бүгінгі таңды ұмыт болып бара жатқан қазақ салты бар. Қазақ өлім ғана емес, «Тойға барсаң тойып бар» деп те айтқан. Себебі көптің алдында түк көрмегендей жапырып жеп-ішу, дастарқанға бейберекет қол салу әдепсіздік болып саналады. Дәл осы жерін оқушылардың санасына сіңіріп, дәптерлеріне көшіртіп жазғызып қою керек. «Бизнестері» оңынан жүріп тұрған Тасеменнің «тұтас спектакльы» бір күні жермен жексен болады. Түнімен той қуалап ұйқы көрмей есі кетіп тұрған Бағила кісіні жоқтар тұста, қуаныш құтты болсын деп Шәмшінің махаббат әнін айтып, спектакльдің сценарийін бұзады. Оны баса қоям деп жұртты жаназаға ұйытпақ болған Қайсардың дүмшелігін қаладан оқу көрген молда жұртқа әшкере етіп ауыл жігіттерінің соққысына жығылады. Тасеменде иттің итаяғын басына қаптап қашып үлкен ұятқа қалады. «Сен сияқты сақаудың шығарған жаназасымен жұрт жұмаққа кіріп жарытпас» -деп Қайсар «молданың» жалған сақалын жұлып қолына беріп нағыз спектакль осы жерден басталады. Ащы, қандауырдай қадалар юморлы тіл, қызыққа толы интрига, оқырмандарды қалай әңгіменің соңына жеткізгенін білдірмей кетеді [15, 190-б.]. Ең соңында: «Азалы жерде айқасу салтымызға жат! Тоқтат! Өңшең имансыз!» деген ақсақалдың айбынды даусымен барлығы су сепкендей басылады [15, 190-б.]. Міне, «Соңғы спектакль осылай жабылды. Шымылдық түсірілсін!» деп шығарма аяқталады [15, 190-б.]. Ең соңындағы қарияның сөзіне тоқтау да қазақтың ескілікті «сөзге тоқтау» деген салтын еске түсіреді. Шығарма оқылып біткесін, әрине, оқушыға ең бірінші талап етілетін дүние ол – шығарманың концепциясын табу. Шығарманың айтар ойын оқушыға ұғындыру әрі оқушыны жетелей отырып ұғындыру ол оқытушының міндеті. Шығарманың концепциясы айтпасақ та түсінікті болып тұрғандай. «Бұл заман – үлкен спектакльге айналып бара жатыр» - дейді автор. Ал, адамдар сол қойылымның актерларына, құлдығына кетіп барады дейді. Бұлай кете берсек, жалғаса берсе бір күні бір ұлттың да масқарасы шығып, қойылымы бітіп, шымылдығы жабылып кетуі мүмкін екенін ескертеді. Автор қорқынышы оқырман қорқынышына айналып, сөз діттеген жеріне жетсе, онда бұл шығарманың оқырман қауымға, оқушыларға дұрыс жеткені.

Қорытынды

Рахымжан Отарбаев шығармаларының тілінің ашылығы да, тәттілігі де өз ұлтына деген махаббатының шексіздігі мен өз еліне деген сүйіспеншілігінің тереңдігінде. Бір қарағанда оның жазу тәсілі қазақта жерден алып, жерге салып жамандап жатқан сияқты көрінеді. Бірақ, тілінің астарына бір сәт үңілсеңіз Рахымжандай қазақты сүйген, Рахымжандай қазаққа жаны ашыған жазушы кемде-кем екеніне көзіңіз жетеді. Себебі, «дос жылатып айтады» дегендей, бір ұлттың кемісі мен қатесін сол ұлттың болашағына жаны ашыған адам ғана көріп, сол адам ғана бетіне басып айта алады. Міне, осы тұрғыдан Рахымжанның қазақ халқына деген махаббатына еш шек келтіре алмаймыз. Бұны да оқушылардың назарына іле кетсек, оқушыларды шынайы отан сүйгіштікке, жасандылықсыз патриотизмге бір табан жақындатсақ, онда біздің де, шығарманың да, автордың да жеңісі сол болмақ. Сабак соңында оқушыларға шығармадан алған әсерлерін, түсінбеген тұстарын жазып келуді және оңтайы келгенде театр қойылымдарына баруды тапсыруға болады. Бұл тапсырмалар осы оқыған шығарманың тағы да ішкі құпиялары болса, соны өмірден көріп-біліп, түсініп алуларына өз көмегін тигізеді.

Сөзіміздің соңын профессор Қанипа Бітібаеваның мына бір сөзімен түйіндесек: «Мұғалімдер қауымының көтеріп жүрген, болашақта көтеретін жүгі аса ауқымды. Қай кезең, қай заманда болмасын, оның шамшырағы, жарық жұлдызы ұстаздар болды, солай бола бермек. Өркениетті елдер қатарына жету экономикалық байлықтан ғана емес, ең алдымен, білімге тікелей байланысты. Себебі экономикалық өрлеуінің өзі тікелей ғылым-білімге

тәуелді екенін түсіндіріп жатудың қажеті жоқ қой деп ойлаймыз» - деп ой толғапты «Қазіргі сабақ және технология талаптары» атты зерттеу еңбегінде [17, 97-б.]. Айтса айтқандай-ақ, ұстаздар әр дәуірдің шымшырағы, жарық алып жол нұсқар жолбастаушылары. Сондықтан бұл міндеттің аса ауыр міндет екенін сезіне білудің өзі арқаға жеңіл жүк жүктемейді. Одан бөлек «Қазақ әдебиеті» пәнінің мұғалімі болу дегеніміз бір ұлттың тағдырын мойынға көтергенмен бірдей нәрсе. Себебі, қазақ әдебиетінде – қазақтың тілі, салт-дәстүрі, мәдениеті, барлық ұлттық құндылықтары бар. Ал, бұлар бар жерде бір этнос ұлт бар. Егер біз осы айтып отырған рухани қазыналарымыздан айырылсақ, Рахымжан Отарбаев айтқандай, қойылымымыз бітіп, тарих сахнасынан мәңгіге пердеміз жабылып кетуі мүмкін. Сол үшін де әр оқыған шығарма болсын, жазған дүниеміз болсын, сол нәрсенің ұрпаққа пайдалы жағын көбірек ойласақ, жас ұрпаққа әдебиетімізді, төл мәдениетімізді көбірек дәріптесек, міне, осының өзі тым қарапайым істер болғанымен, аса маңызы зор мәселелер болмақ. Ұлт тағдыры – болашақ ұрпақтың қолында, ал, болашақ ұрпақтың тағдыры – біздің қолымызда, аяулы ұстаздар! Тарих сахнасындағы қазақ деген қойылым мәңгіге жалғаса берсін, шымылдық ешқашан да жабылмасын!

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Бітібаева Қ. Әдебиетті оқыту әдістемесі. – Алматы: Рауан, 1997. – 282 б.
2. Отарбаев Р. Аспандағы ақ көбелектер. – Астана: Фолиант, 2009. – 344 б.
3. Кеңшілікұлы А. Жүрек сөзі. – Астана: Фолиант, 2013. – 336 б.
4. Ақтанова А.С., Жүнісбаева А.Қ. Қазақ әдебиеті: жалпы білім беретін мектептің 7-сыныбына арналған оқулық. – Алматы: Атамұра, 2017. – 176 б.
5. Отарбаев Р. Шыңғыс ханның көз жасы. – Астана: Фолиант, 2014. – 224 б.
6. Мектепте қазақ әдебиетін оқыту мәселелері. – Алматы: Қазақтың мемлекеттік оқу-педогогика баспасы, 1961. – 85 б.
7. Орыс халық ертегілері / Ауд: Мәдібаева Қ., Құрманғалиев Қ. – Алматы: Жалын, 1990. – 304 б.
8. Қабылқак А. Рахымжанның көз жасы. – Астана: Фолиант, 2019. – 120 б.
9. Жәрдем Кейкін. Қазақы атаулар мен байламдар. – Алматы: Өлке, 1990. – 456 б.
10. Қондыбай С. Толық шығармалар жинағы. 9-том. Арғықазақ Мифологиясы. – Алматы: Арыс, 2008. – 528 б.
11. Абай Құнанбайұлы. Шығармаларының екі томдық толық жинағы. Бірінші том. – Алматы: Жазушы, 2016. – 296 б.
12. Балтабаева Г.С. Тәуелсіздік кезеңіндегі қазақ прозасының көркемдік әлемі. – Алматы: Дәстүр, 2016. – 288 б.
13. Балақаев М. Тіл мәдениеті және қазақ тілін оқыту. – Алматы: Мектеп, 1989. – 96 б.
14. Ақтанова А.С., т.б. Қазақ әдебиеті: жалпы білім беретін мектептің 8-сыныбына арналған оқулық. – Алматы: Атамұра, 2018. – 192 б.
15. Отарбаев Р. Біздің ауылдың амазонкалары. – Астана: Фолиант, 2012. – 124 б.
16. Жұмабаев М. Екі томдық шығармалар жинағы. 1-том. – Алматы: Жазушы, 2013. – 376 б.
17. Бітібаева Қ.О. Қазіргі кезең әдебиетін тереңдетіп оқыту. – Семей: Үш биік, 2007. – 144 б.

REFERENCES

1. Bitibaeva Q. Adebietti oqytu adistemesi [Methods of teaching literature]. – Almaty: Rauan, 1997. – 282 b. [in Kazakh]
2. Otarbaev R. Aspandagy aq kobelekter [White butterflies in the sky]. – Astana: Foliand, 2009. – 344 b. [in Kazakh]
3. Kenschilikuly A. Zhurek sozi [Heart word]. – Astana: Foliand, 2013. – 336 b. [in Kazakh]

4. Aqtanova A.S., Zhunisbaeva A.Q. Qazaq adabietini: zhalpy bilim beretin mekteptin 7-synybyna arналған оқулық [Kazakh literature: textbook for the 7th grade of a general education school]. – Almaty: Atamura, 2017. – 176 b. [in Kazakh]
5. Otarbaev R. Shyngys hannyn koz zhasy [Tears of Genghis Khan]. – Astana: Foliant, 2014. – 224 b. [in Kazakh]
6. Mektepte qazaq adabietini oqytu maseleleri [Problems of teaching Kazakh literature at school]. – Almaty: Qazaqtyn memlekettik oqu-pedagogika baspasy, 1961. – 85 b. [in Kazakh]
7. Orys halyq ertegileri [Russian folk tales] / Aud: Madibaeva Q., Qurmangaliev Q. – Almaty: Zhaly, 1990. – 304 b. [in Kazakh]
8. Qabylyaq A. Rahymzhannyn koz zhasy [Tears of Rakhimzhan]. – Astana: Foliant, 2019. – 120 b. [in Kazakh]
9. Zhardem Keikin. Qazaqy ataular men bailamdar [Kazakh names and bundles]. – Almaty: Olke, 1990. – 456 b. [in Kazakh]
10. Qondybai S. Tolyq shygarmalar zhinagy. 9-tom. Argyqazaq Mifologiyasy [Complete collection of works. Volume 9. Argikazak Mythology]. – Almaty: Arys, 2008. – 528 b. [in Kazakh]
11. Abai Qunanbaiuly. Shygarmalarynyn eki tomdyq tolyq zhinagy. Birinshi tom [A complete two-volume collection of his works. Volume One]. – Almaty: Zhazushy, 2016. – 296 b. [in Kazakh]
12. Baltabaeva G.S. Tauelsizdik kezenindegi qazaq prozasynyn korkemdik alemi [Artistic world of Kazakh prose in the period of independence]. – Almaty: Dastur, 2016. – 288 b. [in Kazakh]
13. Balaqaev M. Til madenieti zhane qazaq tilin oqytu [Language culture and teaching the Kazakh language]. – Almaty: Mektep, 1989. – 96 b. [in Kazakh]
14. Aqtanova A.S. t.b. Qazaq adabietini: jalpy bilim beretin mekteptin 8-synybyna arналған оқулық [Kazakh literature: textbook for the 8th grade of a general education school]. – Almaty: Atamura, 2018. – 192 b. [in Kazakh]
15. Otarbaev R. Bizdin auylдын amazonkalary [Amazons of our village]. – Astana: Foliant, 2012. – 124 b. [in Kazakh]
16. Zhumabaev M. Eki tomdyq shygarmalar zhinagy. 1-tom [Collection of works in two volumes. Volume 1]. – Almaty: Zhazushy, 2013. – 376 b. [in Kazakh]
17. Bitibaeva Q.O. Qazirgi kezen adabietini terendetip oqytu [In-depth study of modern literature]. – Semei: Ush biik, 2007. – 144 b. [in Kazakh]